

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

А. Е. Иванов

*УЧЕННЫЕ СТЕПЕНИ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ.
XVIII в. -- 1917 г.*

*М.: Российская Академия наук,
Институт российской истории. — 1994. — 198 с.*

Обрана автором тема належить до малодосліджених, а подекуди й зовсім недосліджених проблем в історії вищої освіти у Російській імперії. Вони розглянуті в комплексі й дають можливість читачу отримати досить повне уявлення про заснування та функціонування інституту наукової атестації протягом значного історичного періоду. Книга складається з чотирьох розділів, кожний з яких присвячений конкретним аспектам системи формування наукових кадрів, що існувала у Росії. В першому розділі йдеться про зародження наукової атестації, відсутність якої почала відчуватися відразу після заснування російської Академії наук (1724 р.) і відкриття Московського університету (1755 р.). Автор стверджує, що основні засади цієї атестації були запозичені у європейських університетів, оскільки до 50-х рр. XVIII ст. в російській науці переважали вчені іноземного походження й їх нащадки, які натуралізувалися на новій для них батьківщині. До того ж перші російські науковці навчалися в Європі. Пошуки механізмів присудження вчених ступенів у Росії розтягнулися до початку XIX ст., коли було введено відповідну державну регламентацію, що діяла на основі спеціальних законодавчо-нормативних актів.

У другому розділі автор простежив основні етапи становлення державної системи наукової атестації кадрів у XIX — на початку XX ст. Цей процес відшліфовувався, як показано в дослідженні, під час формування політики самодержавства у галузі науки і зокрема щодо університетів, оскільки саме в останніх концентрувалася найбільша чисельність професорсько-викладацьких кадрів.

Вперше загальні принципи наукової атестації у законодавчому порядку були сформульовані "височайшим" указом від 24 січня 1803 р., потім уточнювалися положеннями від 20 січня 1819 р., 28 квітня 1837 р. та 4 січня 1864 р. Останній законодавчий акт фактично діяв до жовтня 1917 р. з певними корективами, які були запроваджені згідно з реформами 1884 р. Детально проаналізувавши існуючі положення й практику їх запровадження в життя, дослідник дійшов висновку, що університетська система наукової атестації у Російській імперії мала свої особливості. На відміну від Західної Європи в Росії зберігалася до 1884 р. традиційна ієрархія вчених ступенів: дШсний студент, кандидат, магістр, доктор. Пізніше вона була зведена до двох: магістр, доктор, за винятком Варшавського та Юр'євського університетів, де збереглася стара традиційна ієрархія. До того ж вчені ступені мали відповідне узгодження з Табелем про ранги, що вводило наукові кадри в систему чиновницько-бюрократичного апарату, повністю підпорядкованого інтересам самодержавства. Поза увагою дослідника не лишилися й особливості присвоєння вчених ступенів у медицині, православно-духовних академіях і народногосподарських інститутах.

Третій розділ книги присвячено висвітленню проблем підготовки науково-педагогічної зміни для вищої школи. Автор розглянув усі види підготовки вчених, що дало йому змогу стверджувати: в 60–70-х рр. XIX ст. у Росії в основному сформувалася стаціонарна служба підготовки науково-педагогічних кадрів, яка спиралася на російські університети та європейські центри. Це дозволило уряду 1884 р. сформувати інститут професорських стипендіатів.

У четвертому розділі "Технологія наукової атестації" детально розглянуто основні аспекти підготовки кандидатських, магістерських і докторських дисертацій, простежено в ретроспективі вимоги до наукових праць усіх рівнів, зокрема їх специфіку у навчальних закладах неуніверситетського типу. Окремого виділення заслуговує та частина дослідження, де йдеться про досить широку палітру напрямів наук, по яких присвоювалися вчені ступені магістра й доктора. Так, згідно з положенням 1884 р., вводилося 39 розрядів, з яких десять відносилися до історично-філософського факультету. Історична наука, зокрема, була представлена двома напрямками — російською і загальною історією.

Автор також дослідив соціальні та політичні умови, які впливали на формування "механізмів" присудження вчених ступенів, особливо на роль і місце наукових опонентів та диспуту як заключного акту в захисті магістерських і докторських дисертацій. Тут же вказано й на зміни, яких зазнала процедура затвердження результатів диспутів.

У заключній частині автор подав короткий екскурс ставлення радянських органів влади до існуючого в Російській імперії інституту наукової атестації, коли 1918 р. було відмінено вчені ступені у вищій школі. Натомість встановлювалися звання "професорів" і "викладачів". Причому перше з них отримували працівники лише за трирічну викладацьку працю. Не створивши нового способу наукової атестації, 1934 р. знову повернулися до вчених ступенів, проте вже на іншому якісному рівні.

Заслуговує на увагу те, що в книзі вміщені покажчики імен та вищих учбових закладів. У ній також наводяться ілюстрації нагрудних знаків, які вручалися магістрам і докторам наук, з описом їх кольорів та матеріалу виготовлення.

На відміну від інших дана праця постійно наводить читача до поршання відносно того, що втратила й що здобула сьогодення організація науки. Хоч автором і не передбачалася пряма відповідь на такі питання, проте викликають заперечення неодноразові твердження про найскладніше випробування, виснажуючу процедуру наукової атестації й т. п., зате підкупають високі вимоги до молодих учених, які обов'язково мали

стажуватися за кордоном, турбота про їх фінансову підтримку тощо. Разом з тим монографія не дає відповіді на ряд питань, які виникають при її прочитанні. Автор звертається до порівняння існуючих у досліджуваний період наукових знань у Російській імперії та Європі, однак знайти пряму відповідь, як котирувалася російська система в європейських університетах, нам не вдалося. Загалом при використанні ілюстративних прикладів з тих чи інших положень дослідник віддає перевагу Московському університету, тоді як у Росії останніх налічувалося більше десяти. Практично поза увагою автора лишився Віденський університет — найстаріший навчальний заклад країни (відкрито 1579 р.), в якому збереглися середньовічні європейські традиції.

Непереконливим є свідчення В. І. Модестова, на які посилається автор (с. 161), щодо наукової оцінки магістерської дисертації М. П. Драгоманова "Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит". В. І. Модестов недолюблював М. П. Драгоманова за його українофільські погляди й не зумів виділити наукового раціонального зерна у дослідженні вченого.

В цілому книга А. Є. Іванова справляє хороше враження насамперед своїм високим науковим рівнем. Оскільки процес становлення наукової атестації в Україні не завершився, ця монографія може стати своєрідним посібником для орієнтації працівникам відповідної системи. Крім того, повнота висвітлення матеріалу, намагання автора розглянути формування інституту наукової атестації на тлі загальноісторичних процесів робить цю працю вартісною також для українських дослідників з історії освіти, науки та культури.

В. С. ШАНДРА (Київ)